

SILA MORÁLKY A MORÁLNA SILA (V KONTEXTE MEDZIGENERAČNÝCH VZŤAHOV)

VIERA BILASOVÁ

Abstrakt: *Súčasná globálna dlhová kríza nastolila opäť otázku vzájomnej zodpovednosti generácií za seba aj za spoločnosť ako celok. Narušené medzigeneračné vzťahy ohrozujú samotný étos spoločnosti a sú jednou z príčin súčasnej morálnej krízy. Kontinuita mravnej výchovy a potreba kultivovať mravné hodnoty upozorňuje na dôležitú úlohu funkčnej rodiny. Odcudzenie generácií v rodine tvorí základ aj celkovej odcudzenosti generácií v spoločnosti. Hľadanie možností pestovať medzigeneračné vzťahy v nových podmienkach aj podobách nadobúda v súčasnosti zjavne morálny rozmer, a ten si vyžaduje aj etickú reflexiu.*
Kľúčové slová: *reflexia, morálka, etika, kríza.*

Abstract: *The current global debt crisis has raised again the issue of mutual accountability of generations for themselves and for society as a whole. Distorted intergenerational relationships threaten the ethos of society and are one of the causes of the current moral crisis. The continuity of moral education and the need to cultivate moral values highlight the important role of family functioning. Alienation between generations in a family forms the basis of the total estrangement between generations in society. Nowadays, the search for opportunities to cultivate intergenerational relations in new conditions and forms apparently takes on a moral dimension. And it requires ethical reflection as well*

Key words: *reflection, morality, ethics, crisis.*

Zrýchľujúci sa vedecko-technický vývoj, ekonomický rast a rastúca spotreba bez adekvátneho rozvoja spoločenskej a individuálnej morálky prehĺbili priepasť medzi morálkami jednotlivých generácií. Narušené medzigeneračné mravné vzťahy a prehlbovanie diskontinuity v morálnom rozvoji spoločnosti je jednou z príčin súčasnej morálnej krízy spoločnosti. Bez funkčných medzigeneračných morálnych vzťahov je ohrozený samotný étos spoločnosti. Príčiny tohto fenoménu treba hľadať predovšetkým v prudkom náraste individualizmu, egoizmu, subjektivismu a nihilizmu, ktorý so sebou liberalizmus a konzumný charakter života priniesli. Kríza morálky a etiky postihuje v súčasnej etape všetky generácie – mladú, strednú i staršiu.

Prejavy globálnej dlhovej a morálnej krízy pociťujeme vo svojom každodennom živote ako ohrozenie základných sociálnych istôt a hodnôt, na ktorých je postavený náš individuálny a spoločenský život (strata zamestnania, insolventnosť, ohrozenie zdravia, znižovanie spotreby, strach zo staroby, strata viery vo vlastnú budúcnosť a budúcnosť detí a vnúčat). Fenomén globálnej krízy, jej prudkosť, naliehavosť a sila, s ktorou ohrozuje naše istoty, idey a postuláty, na ktorých naša spoločnosť stojí, našla nepripravených aj filozofov, ekonómov, sociológov, etikov, politológov i teológov. Súčasná teória nie je schopná definovať ani jednotlivé prejavy krízy a jej dopady na súčasného človeka, nehovoriac už o jej podstate, príčinách a možných dôsledkoch, resp. východiskách z nej. Politici a ekonómovia prijímajú opatrenia, ktoré ako sa zdá krízu skôr prehlbujú než riešia. Okrem teoretických znalostí a skúsenosti s riešením globálnej finančnej krízy chýba pokora, trpezlivosť a morálna sila, ktorá má svoje zdroje v historickej múdrosti a skúsenosti, ktoré získali predchádzajúce generácie pri riešení krízových situácií v dejinách ľudstva.

Zdá sa, že ľudstvo sa opäť ocitlo na pomyselnéj križovatke svojich dejín, keď sa zdroje, z ktorých čerpalo svoju sociálnu, morálnu a duchovnú silu pre naplnenie vlastných predstáv o slobode, spravodlivosti, šťastí, blahobyte či láske vyčerpali. Historické skúsenosti ukazujú, že ľudstvo musí neustále hľadať nové zdroje pre vlastné chápanie šťastia, blahobytu, slobody a pod. Tieto nenahraditeľné skúsenosti sa prenášajú z generácie na generáciu prostredníctvom zložitých a jemných mechanizmov medzigeneračných vzťahov. Ich narušenie môže viesť k závažným historickým krízam, ruptúram a omylom s nezodpovednými dôsledkami pre ďalšie generácie.

Zygmund Bauman diagnostikuje súčasný morálny stav modernej či postmodernej spoločnosti ako morálku bez etiky či etiku bez morálky (Bauman, 2006, s. 152). Spoločenská morálka sa podľa neho atomizovala na individualizovanú morálku jednotlivcov, ktorí bez ohľadu na morálne potreby a záujmy spoločnosti, generácií a spoločenských skupín sledujú len presadenie svojich egoistických záujmov a potrieb, bez ohľadu na záujmy iných, na budúcnosť a pod. Na druhej strane etika odtrhnutá od individuálneho mravného vedomia a citenia ľudí stráca schopnosť teoreticky to reflektovať. Súčasne preberá na seba niektoré funkcie morálky vo forme inštitucionalizovanej etiky, ktorá

zabezpečuje akési etické minimum pre jednotlivé spoločenské oblasti (politikú, podnikanie, šport, vedu, kultúru a pod.)¹. Navyiac, etickými prostriedkami obhajuje záujmy samotných inštitúcií a profesijných skupín. Daný stav etiky a morálky nepriamo konzervuje súčasnú krízu hodnôt našej spoločnosti. Odrhnutie etiky od morálky a morálky od etiky možno považovať za jednu z príčin toho, že etika stratila schopnosť objektívne reflektovať morálny stav spoločnosti a ponúkať efektívne hľadanie východísk z morálnej krízy.

Zvládnuť dynamiku a charakter postmodernej spoločnosti by mala byť najlepšie pripravená mladá generácia. Nové technológie, konzumný spôsob života, sloboda bez morálnej zodpovednosti, globalizácia možností a príležitostí najlepšie vyhovujú mladej generácii so svojou prirodzenou flexibilitou, dynamikou i egoizmom. Je preto paradoxom, že súčasná globálna kríza sa najviac dotkla práve mladej generácie. Nezamestnanosť, zadlženosť a pokles životnej úrovne v krajinách, ktoré kríza postihla najviac (Grécko, Španielsko, Taliansko, Írsko, Portugalsko a pod.) výrazne zasiahli vedomie mladej generácie poznačené najmä morálnym hedonizmom. Ukazuje sa, že mladá generácia nie je pripravená na úsporné programy v spotrebe, chýba jej skúsenosť minulých generácií z prežitých kríz spojených s nedostatkom, odriekaním, pokorou a trpezlivosťou. Na prenos týchto skúseností chýbajú medzigeneračné mechanizmy a ochota učiť sa z minulosti

O kríze takých morálnych hodnôt spoločenskej morálky ako zodpovednosť, pokora a solidarita, osobitne v medzigeneračných vzťahoch otcov a starých otcov k svojim deťom a vnukom svedčí aj zadlžovanie štátu na účet budúcich generácií. Stredná a staršia generácia nereflektovala dostatočne skúsenosť, že šetriť na budúcnosť sa musí v čase ekonomickej prosperity a konjunktúry. Chybný princíp, na ktorom bola postavená liberálna trhová ekonomika a konzumná spoločnosť, že zdrojom rozvoja je rastúca spotreba, ukázal svoju ničivú silu práve v čase globálnej dlhovej krízy. Naštartovať zadlženú a neustále sa zadlžujúcu ekonomiku prostredníctvom šetrenia, a teda znížením spoločenskej a individuálnej spotreby v podmienkach liberálneho trhu a konzumnej morálky, nutne vedie k prehlbovaniu recesie, a teda aj celej krízy. Ukazuje sa, že dlhová kríza má svoje relevantné morálne

¹ Otázkami morálky bez etiky či etiky bez morálky v kontextoch súčasnej spoločnosti sa podrobnejšie zaoberám vo svojej monografickej práci *Výzvy pre etiku v súčasnosti* (Bilasová, 2008, s. 105 – 114).

dimenzie a súvislosti. Vytváranie dlhov s vedomím, že požičané peniaze si užije súčasná generácia, ale splácať budú až generácie budúce, má ďaleko od morálnej aj politickej zodpovednosti. V čase morálnej krízy sa ocitla aj ľudská dôvera. V súčasnosti, ako sa zdá, neverí nikto a nikomu, trhy neveria politikom, politici bankám, občania podnikateľom, mladí starým a naopak. Na strate dôvery kolabuje aj politika, ekonomika, demokracia a morálka.

Súčasná mladá generácia platí za morálnu, politickú a ekonomickú nezodpovednosť strednej a staršej generácie voči sebe, ale najmä voči mladej generácii a budúcim generáciám. Platí za to, že také morálne hodnoty ako sloboda, blahobyť, šťastie, láska nevnímala s dostatočným étosom, ale len v intenciách hedonistického egoizmu. Pred mladou generáciou však stojí výzva, aby kriticky reflektovala mravné, politické a ekonomické chyby predchádzajúcej generácie, redefinovala étos 21. storočia a jeho hodnoty v duchu najlepších tradícií demokracie. Nevyhne sa ani novému prerozdeleniu spoločenského bohatstva a zabezpečeniu rovnosti príležitostí pre každého člena spoločnosti. Kvalitatívne nový charakter musia nadobudnúť tradičné morálne hodnoty ako pokora, solidarita a spoločenská zodpovednosť. Dnešná mladá generácia na základe analýzy mravných, politických a ekonomických chýb svojich otcov a dedov, ktorých sa dopustili pri správaní spoločnosti, musí nájsť vektor spoločenského rozvoja, ktorý v súčasnosti chýba. Dokonca sa stretávame s názormi, ktoré považujú kategóriu spoločenského pokroku za prekonanú kategóriu v súvislostiach spoločenského vývoja 19. a 20. storočia (Dahrendorf, Beck, Fukuyama a ďalší).

Staršia generácia prežíva globálnu dlhovú krízu veľmi citlivo, pretože ju pripravuje o základné sociálne a ekonomické istoty, vrátane finančných úspor, ktoré znehodnocuje inflácia alebo hroziaci zánik eura. V štátoch zmietaných krízou kolabujú dôchodkové systémy, zdravotníctvo i sociálna politika. Staršia generácia sa cíti ohrozená zo strany štátu i svojich detí, ktorí nie sú pripravené ekonomicky sa postarať o svojich starých a chorých rodičov. Je to ten najhorší trest za nezodpovedné i nemorálne kroky v riadení spoločnosti, ktorej bola súčasťou, a za ktorú niesla aj morálnu a politickú zodpovednosť či už priamo alebo sprostredkovane ako subjekt demokratického systému. V medzigeneračných vzťahoch je to dôsledok ponímania slobody bez morálnej zodpovednosti za minulosť i budúcnosť formou ignorovania morálnych hodnôt minulých generácií i ich nositeľov.

Nárast egoizmu a pragmatizmu sa u mladej generácie prejavuje nárokováním si na výhradné postavenie v spoločnosti a v prednostnom nároku na všetky konzumné² vymoženosti, ktoré táto doba prináša. Mladá generácia sa odmieta deliť so staršou i starou generáciou o participáciu na pokroku a jeho usmerňovanie, aj o benefity, ktoré prináša. V dôsledku ťažko zvládaného tempa vedecko-technického pokroku a nárokov, ktoré súčasná ekonomika kladie na príslušníkov strednej a staršej generácie si mladá generácia nárokuje monopol na rozhodovanie o tempe a smere rozvoja spoločnosti. Pre mladú generáciu sú už štyridsaťroční neproduktívni, málo inovatívni a flexibilní pracovne, ale aj morálne. Paradoxne sa prekážkou pre pracovné a spoločenské uplatnenie seniorov³ stávajú také mravné hodnoty ako zodpovednosť, opatrnosť, predvídavosť, ohľaduplnosť, empatia, presvedčenie, vernosť, lojalita, ktoré pramenia zo životnej skúsenosti, životnej múdrosti, morálnej zrelosti a reflexivity.

Možno súhlasiť s názorom, že prvýkrát zažívame dobu, keď sa starí učia od mladých (Liessmann, 2010, s. 140). To ich ešte nemusí diskvalifikovať, ak sa chcú učiť. Naopak, tento fenomén treba zabudovať do systému celoživotného vzdelávania. Nové vedomosti a zručnosti, ktoré v súčasnosti vyžaduje trh práce často nemajú trvalú hodnotu. Prílišná špecializácia, ktorú často vyžaduje trh práce, a ktorú mladí ľudia zvládajú lepšie ako starší, nevyklučuje komplexnejšie vzdelávanie, ale skôr ho predpokladá. Duchovný rozvoj človeka by mal zostať trvalým cieľom aj v súčasných podmienkach, keď si trh žiada úzko špecializovaných a výkonných špecialistov. Výkonný počítač síce mnohonásobne prekonáva tradičné vedomosti a zručnosti človeka, ale to ešte neznamená, že by sa mal prestať učiť gramatiku, matematiku alebo čítať knihy a pod.

Morálne korene narastajúceho dešpektu mladej generácie voči staršej nie sú v tom, že sa jej stará generácia javí ako prekážka na ceste za svojou predstavou budúcnosti, ako by sa to mohlo na prvý pohľad javiť, ale v tom, že mladá generácia sa sústreďuje predovšetkým sama

² Tlak na zvyšovanie tempa ekonomického rastu v makroštruktúre zodpovedá, podľa názorov sociológov, v mikrorovine sociálneho správania tlaku na konzumné správanie masového spotrebiteľa. Kritika konzumného správania ľudí, aj keď je oprávnená a pre chápanie našej kultúry aj nevyhnutná, nesie v sebe riziko kontraproduktívnej požiadavky spojenjej s tlakom na radikálnu skromnosť, tvrdia autori (Frič, Keller, Gál, 1996, 20-21).

³ Pozri bližšie úvahy Beáty Balogovej o zmysle života seniora a funkčnosti sociálnej práce (Balogová, 2011, s. 78-86).

na seba a žije v duchu hedonistického hesla – žiť a užiť, tu a teraz – bez ohľadu na budúcnosť. Staršia generácia spravidla nerozumie, ale ani nemusí rozumieť znakom a signálom súčasného sveta, ba ani budúcnosti. Domnievam sa však, že toto neporozumenie sa dotýka len „sveta mladých“, t. j. sveta, v ktorom vládne tendencia narastajúcej spotreby, ktorej ako ukazuje aj súčasná kríza, nerozumie ani ona sama. Obnovenie morálnej kontinuity medzi mladou, strednou a staršou generáciou sa môže stať jedným z východísk riešenia súčasnej globálnej finančnej a morálnej krízy.

Filozofické zdroje negácie medzigeneračných morálnych vzťahov ako prekážky na ceste morálneho rozvoja treba hľadať v iracionalizme, subjektivizme a nihilizme najmä u Schopenhauera a Nietzscheho. Tie korešpondujú so súčasnými prejavmi morálneho subjektivismu a nihilizmu konzumnej spoločnosti. Antická a kresťanská tradícia v ponímaní étosu v dejinách i v súčasnosti však skôr implikuje životnú múdrosť, ktorej nositeľom je najmä staršia generácia. Morálny pokrok postupuje skôr evolučnou cestou a nie negáciou morálky staršej generácie, ako tvrdia stúpenci popierania morálnych medzigeneračných vzťahov a ich rozvíjania.

Mladá generácia sa môže líšiť od strednej, ale najmä staršej generácie spôsobom obliekania, hudbou, ktorú počúva, literatúrou, ktorú číta či spôsobmi komunikácie a pod. Tieto znaky podliehajú móde, ktorú spravidla diktuje trh, obchod a reklama. Etické hodnoty našej spoločnosti sloboda, zodpovednosť, šťastie, solidarita, spravodlivosť, láska nemôžu podliehať trhu, reklame či móde, aj keď ich formy a prejavy v morálke majú svoju jedinečnú podobu. Ich podstatu tvorí humánnosť, viera, pravda a pokrok. Sformovali sa v dávnej minulosti, pretrvali tisícročia a majú univerzálnu povahu ako étos ľudstva. Boli zdrojom sily a energie v najťažších etapách ľudských dejín. Keď ľudstvo stálo na križovatke dejín, umožňovali presadiť pravdu pred lžou, slobodu pred otroctvom, mier a lásku pred násilím a utrpením. Sú uložené v pamäti ľudstva (tradicii), láske k múdrosti (filozofii), láske ku kráske (umení) a v láske k dobru (etike). Základné morálne hodnoty sú dielom ľudstva, generácie mladých, ktorí zostarli i starých, ktorí svoje najcennejšie dedičstvo odovzdávali svojim deťom a vnukom. Táto kontinuita generácií je jedným zo základných zdrojov prežitia ľudstva a humanistického smerovania spoločenského vývoja.

Súčasná globálna kríza opätovne nastolila otázku vzájomnej zodpovednosti generácií za seba i za spoločnosť ako celok i za jej vývoj.

S ekonomickou a finančnou krízou vyvstáva otázka o zodpovednosti detí a vnukov, za svojich starých a nevládných otcov a dedov. Kým povinnosť rodičov starať sa o svoje deti je uzákonená, záväzky detí voči rodičom sú len v morálnej rovine. Aj to je jeden z dôsledkov krízy medzigeneračných vzťahov, ktorý si zaslúži hlbšiu analýzu. Obnovenie zodpovednosti detí za svojich rodičov v starobe a na konci života, by nemalo byť len následkom ekonomickej nevyhnutnosti v situácii, keď štát v dôsledku narastajúcich výdavkov na starnúcu populáciu stráca schopnosť postarať sa o dôstojný život seniorov. Tento postulát by mal vyplynúť z celkovej nápravy morálnej krízy spoločnosti a jej hodnôt. Mal by sa stať súčasťou renesancie rodiny ako základnej bunky zdravej spoločnosti.

Z hľadiska medzigeneračných vzťahov, osobitne pri zabezpečovaní kontinuity mravnej výchovy a kultivovania takých mravných hodnôt ako sú sloboda, úcta, solidarita, pokora, zodpovednosť za spoločnosť a mravný vývoj má plnohodnotná a funkčná rodina nezastupiteľné miesto. Osobitnú pozornosť si zaslúži „trojgeneračná“ rodina, ktorá je v súčasnosti skôr výnimkou než pravidlom. A práve tento typ rodiny je schopný najefektívnejšie vytvárať, prenášať a kultivovať také mravné hodnoty, ktoré v dnešnej spoločnosti absentujú, ako sú vzájomná generačná solidarita, úcta, zodpovednosť, lojalita a hrdosť na rodinu, jej predkov, na minulosť i jej budúcnosť.

Dnešná moderná rodina, z ktorej sa dnes deti osamostatňujú v osemnástich rokoch a starých rodičov stretávajú len na výnimočných udalostiach (rodinné oslavy), kontinuitu hodnôt a pestovanie medzigeneračných vzťahov zabezpečuje len veľmi slabo alebo vôbec. Starí rodičia sa po osamostatnení detí vyčleňujú z rodinných vzťahov a sú odkázaní len na vlastné sily, podporu štátu či charitatívnych organizácií. Odcudzenie generácií v rodine tvorí základ celkovej odcudzenosti generácií v spoločnosti.

Liberalizmus v politike a ekonomike spolu s konzumným spôsobom života determinovali aj krízu kresťanstva v súčasnej spoločnosti, o ktoré sa morálne hodnoty, vrátane morálnych hodnôt jednotlivých generácií stáročia opierali (úcta k rodičom, pokora, solidarita so slabými, chorými, úcta k životu, rešpekt pred smrťou a pod.). Tieto hodnoty sa prenášali z generácie na generáciu a prostredníctvom nich človek reflektoval seba i svet, hľadal svoje miesto v živote a spôsoby vlastnej realizácie. Transformácia niektorých hodnôt kresťanskej morálky v súčasnom sekularizovanom a konzumnom svete nadobúda až

paradoxný charakter. Posvätnosť rodiny zastúpenej všetkými generáciami, napríklad v čase vianočných sviatkov podfarbená udržiavaním tradícií a zvykov, dokázala posilňovať rodinné putá na celý život. V súčasnosti sa Vianoce v moderných rodinách stali sviatkom bez morálnych hodnôt, tie vystriedali „hodnoty“ konzumu a komercie. Presun svätenia Vianoc z domova, ktorý predstavoval pevné korene rodiny do horských hotelov či dovolenkových destinácií, svedčí o premene i zámene skutočných hodnôt za hodnoty konzumu. Hľadanie možností pestovať medzigeneračné vzťahy v nových podmienkach aj podobách nadobúda v časoch krízy zjavne morálny rozmer, a ten si vyžaduje adekvátnu etickú reflexiu.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAUMAN, Zygmund (2006): Úvahy o postmoderní době. Praha, Slon. ISBN 80-86429-11-3.
- BALOGOVÁ, Beáta (2011): Zmysel života seniora. In: Beáta Balogová a kolektív: O zmysle života. Beograd, VŠ-ASPC (s. 67-92). ISBN 978-86-86805-37-9.
- BILASOVÁ, Viera (2008): Výzvy pre etiku v súčasnosti. Prešov, FF PU. ISBN 978-80-8086-715-1.
- KELLER, Ján; GÁL Fedor; FRIČ Pavol (1996): Hodnoty pro budoucnost. Praha, G plus G. ISBN 80-901896-4-4.
- LIESSMANN, Konrad Paul (2010): Hodnota člověka. Filosoficko – politické eseje. Břeclav, Malovaný kraj. ISBN 978-80-903759-7-0.

✉ **Doc. PhDr. Viera Bilasová, CSc.**
Inštitút filozofie a etiky, FF PU v Prešove
Ul. 17. novembra 1. 080 01 Prešov, SR
E-mail: bilasov0@unipo.sk